

KOHANIMED XVII-XIX SAJANDI HAUATÄHISTEL

PILLE ARNEK

Vanimad eestlastele püstitatud ja tänini säilinud kiviristid Eesti kalmistutel pärinevad XVI sajandi lõpust. Need, sageli üsna uhked Malta ja ratasristid on tunnistused jõukamate eestlaste eneseteadvuse ja ühiskondliku positsiooni tõusust. Ka toonaste kiviraidurite seas oli palju eestlasi (Üprus 1987: 130, 180), seetõttu võib eeldada, et nii mõnegi teksti on kivisse raiunud eesti keelt emakeelena kõnelenud inimene. Eestikeelseid kirjanekuid on sellest ajast vähe teada, mistõttu väärivad vanimad kiviristid kirjakeele allikana kindlasti tähelepanu.

Käesolevas artiklis keskendun hauatähistel olevatele kohanimedele. Vanim daatumiga tähis, millel on selgelt loetav kohanimi, pärineb 1611. aastal Harju-Risti kirikuaeda püstitatud ratasristilt. Praegu asub tähis kiriku eeskojas. Analüüsitud materjali hulgas on kõik teadaolevad eestlaste nimed kandvad XVII sajandi tähised, mis on koondatud ratasristide kataloogi (vt Arnek 2015). Kohanimedid esines neist ligi viiekümnel. XVIII sajandist on teada vaid üksikud eesti nimedega tähised. Näljahädad, katk ning Põhja-sõda jätsid sedavõrd tugeva jälje, et kivist ratasristide traditsioon eestlaste seas katkes, kuid seevastu hakkasid XVIII sajandi keskpaiku siinmail ratasriste kasutama hoopis rannarootslased. Raudriste eestlased veel ei kasutanud ning puuristid pole säilinud, seetõttu XVIII sajandist eestlaste tähiste kohta materjal praktiliselt puudub. XIX sajandi alguses ilmuvad haudadele tillukesed külaseppade valmistatud separistid ning peagi ka juba suuremad tööstuslikult toodetud sepised ning valuristid. Nende kõrval kasutatakse jätkuvalt kiviriste, kuid nagu öeldud, ratasristi vormi kohtab nüüd peamiselt rannarootslaste asualadel. Eestlased on eelistanud paekivist tahuda tava-pärasemaid sirgete haaradega ladina või otstest laienevate harudega Malta riste. XIX sajandist on materjali säilinud lugematul hulgal. Andmekogusse olen valinud tuhatkond teksti, kohanimesid on neile märgitud 193 korral.

Kohanimed on hauatähistele märgitud täiendina ristinime ette, nii nagu neid muidu eluski kasutati. Selline traditsioon jätkus ka pärast perekonnanimede panekut: üha sagedamini tuli siis küll ette seda, et küla-, mõisa- või vallanimi märgiti eesnime järele, kuid talunimi säilitas oma koha eesnime ees. XVII sajandi hauakirjad on valdavalt kirjutatud läbivate suurtähtedega, hiljem kasutati rohkem väiketähti. Kõik tekstinäited, mis tähistel olid kirjutatud läbivalt suurtähtedega, on siingi märgitud suurtähtedega.

1. Kohanimed XVII sajandi tähistel

XVII sajandi tähistel eesnime ees olevaid täiendeid on kohati keeruline määrata: tegu võib olla lisanime, kohanime või nende sümbioosiga (nt Jüri kirikuaias: *HEROTHA JERGEN, BVXSV IAHN*; Karusel: *REPS IACK*). Kui selline oletatav kohanimi ei ole tuvastatav mõisa- ega külanimena, siis on kõige tõenäolisemalt tegu talukoha nime või mõne mikrotoponüümiga. Peeter Päll kirjutab, et mikrotoponüümid ehk pisikohanimed on väikeste objektide nimed, mille kasutajaskond on piiratud näiteks ühe perega. Mikrotoponüümid on suhteliselt ebapüsivad ning võivad põlvkondade vahetuse või väiksemagi asustuspildi muutumisega kergesti kaduda või asenduda (Päll 2009: 229). Samas võib mikrotoponüümist kujuneda ka püsivam nimi. Jaak Simm loeb mikrotoponüümide hulka ka talude hüüdnimed (Simm 1972: 152–156). XVII sajandi ristikirjadel, aga kohati hiljemgi, on piir talu pärisnime ja hüüdnime vahel üsna hägune.

Paljud talukohad on nime saanud (kunagise) peremehe järgi. Selline tava on ilmselt palju vanem, kui suudavad näidata vanimad säilinud vakuraamatud (Troska 1995: 34–35). Võimalik, et pererahvas ei vajanudki täpsemat määratlust, kas tegu on isiku- või kohanimega. Selgemalt hakati talu- ja isikunimedel vahet tegema alles XIX sajandi I poolel, kui talupojad said perekonnanimed (Päll 2018: 40). Nime kasutati praktilisest vajadusest lähtuvalt: millise talupere hulka keegi kuulus. Harv ei ole ka juhused, kus lähestikku on mitu samanimelist talu. Sellisel juhul on sama talu maad jagatud mitmeks või on ühest talust pärit mehed rajanud lähedusse uusi talukohti ja nime kaasa võtnud. Mõnel juhul võis sellisest nimest saada külanimi, teisel on need jäänud lähestikku asuvateks talunimedeks, mis kuuluvad mõne muu küla koosseisu. Aja jooksul võis sellistele sama talunime kandvatele taludele lisanduda uue peremehe nimi ning talunimeks kujunes liitnimi. Toonaste määratluste järgi võiks neid nimetada paiganimedeks või talukohtadeks. Eesti hajaasustust arvestades on tänapäevane talude küladesse jagamine kohati meelevaldne – üksiktalu on ikka üksiktalu ja sellistel kohtadel on sageli tänini säilinud paiganimi, mis ei ole seotud haldusüksuse nimega. Sellised nimed võivad olla välja kasvanud mõnest varasemast mikrotoponüümist.

Toon näite tänapäevast. Minu vanemate talu on rajatud XX sajandi alguskümnenditel Põltsamaa ja Palamuse kihelkonna piiril asunud metsatukka, mida rahvasuus tunti Sihversaare metsana ja seda juba XIX sajandil. Sama nimega hakati kutsuma sinna rajatud talu. Nõukogude ajal sai talu ajastukohaselt nimeks Võidu talu, mida kohalik rahvas kunagi kasutusele ei võtnud. Praegu kuulub talu Kõpu küla alla, kuid ka seda seost teab vaid postiljon. Ümbruskonna inimeste jaoks on tegu ikka Sihversaare metsaga, millel puudub seos lähedal asuvate küladega. Nüüdseks on talu ümber nimetatud Sihversaare taluks.

XVII sajandi kohanimede esialgsesse analüüsi olen võtnud kõik lisanimed, mis asuvad ristinime ees ja mis ei ole äratuntavalt isikunimed (vrd Piibli nimed *ISAK, LUCKA*). Analüüsitud tähistel hulgas oli selliseid potentsiaalseid kohanimedid 48, neist 14 nime jäi tuvastamata. Tuvastamata nimed on tõenäoliselt olnud selliste talukohtade nimed, mis hiljem on saanud teise nime või sootuks kadunud. Külade ja mõisate nime muutumine on kirjanduse jms

materjalide toel paremini jälgitav. Ülejäänud analüüsitud nimedele leidsin sobilikud vasted „Eesti kohanimeraamatu” (KNR) ja Maa-ameti geoportaali kaardirakenduste vahendusel. Palju abi oli katastriüksuste nimedest, kus on säilinud ajalooline talukoha või paiganimi, isegi kui talu ennast enam ei eksisteeri. Tähistel olevate kohanimede vasteid otsisin sama kihelkonna piirest, kuhu inimene oli maetud. Üksikutel juhtudel segas nime tuvastamist liiga laialt levinud või üldsõnaline määratlus, näiteks *HALLIKA* ehk Allika, *MEN-NICO* ehk Männiku. Või tekitas kahtlusi liiga suur kirjapildi erinevus, kus seos tähisel oleva ja tänapäevase kohanime kirjapildi vahel oli pigem meelevaldne ja tõsikindlalt arvesse seda võtta ei saanud. Nõrgalt seotud nimede juures olid abiks „Eesti kohanimeraamatus” välja toodud sama paiga varasemad nimevariandid.

Tabelis 1 on toodud kohanimede näiteid XVII sajandi hauatähistelt ning lisaks kolm näidet XVIII sajandist. Tähised kuuluvad nimede järgi eestlastele, tekstikirjutajate päritolu ja rahvus ei ole üheselt tuvastatav. Küll aga on teada, et kohalike kiviraidurite seas oli palju eestlasi. Seetõttu on tõenäoline, et tähistele kirjutatud nimed sarnanevad kohalike kõnepruugiga rohkem kui kirikuraamatutesse ja mujale dokumentidesse kirjutatud kohanimed. Nimede normeeritud kirjapildist ei saa aga juttugi olla, sest selliseid kokkuleppeid ei eksisteerinud veel pea kaks sajandit ja kirjapilt võiski olla väga muutlik.

Peale Vilivalla kalmistu pärinevad kõik näited kirikuaedades asuvatelt kalmistutelt. Märkustesse on lisatud sama koha tänapäevane nimi ning valik varasemaid nimekujusid „Eesti kohanimeraamatust” (KNR).

Tabel 1.

Näiteid XVII–XVIII sajandi kohanimedest hauatähistel

Aasta	Kirikuaed	Kohanimi tähisel	Märkused
–	Viru-Nigula	RANOKYLA NNARDILA	Rannu küla ja [tuvastamata] talu. KNR: 1547 Randen, 1583 Rannokyll
–	Keila	JOESTE	Jõeste talukoht
–	Lääne-Nigula	HAVKASTE	Auaste küla. KNR: 1591 Hauckias, 1686 Haukaste By
–	Märjamaa	RINGOTTO	Ringuta küla. On olnud ka karjamõis ja kõrts. Varaseid nimevariante pole rohkem teada.
–	Rapla	WAHARA	Vaharu talukoht. Algselt liitsõna Vahaaru. KNR: 1725 Wahara, 1861 Waha-arro
–	Rapla	CIELDAMA	Sildema talu (hilisem Otto Tiefi sünnikoht)
–	Vigala	PAIBA	Araste küla, Paiba talu
1611	Risti	SOSO	Sooltsu küla (ka Soo-otsa, Sootse). KNR: 1609 Sosala, 1691 Sosall
1621	Kullamaa	SITTA KODT	Samanimeline talu (või talud). Mainitud 1586 adramaarevisjonis: Sittakodt
1629	Viru-Nigula	KVLTSARVEEL	Kutsala küla. KNR: 1560 Kutzyal, 1796 Kutsola

1632	Martna	KASSOMEHS	Kesu küla. KNR: 1589 Kesse, 1598 Kesso by, 1798 Kässo
1638	Vilivalla	WASSAMA	Vasalemma mõis. KNR: 1690 Wassallama
1641	Viru-Nigula	SAMMA	Samma mõis või küla. KNR: 1241 Samma, 1585 Samme
1644	Hageri	MENNICKO CVRTNA	Männiku talu (?) ja Kurtna mõis või küla. KNR: 1530 Kurtena, 1725 Kurna, Kurtna
1644	Lääne-Nigula	IETZE	Jõesse mõis või küla. KNR: 1498 Jesse mõis, 1732 Josa, hiljem ka Jõesoo, Jõesuu
1647	Kose	SERKE	Särke küla. KNR: 1469 Serks, 1494 Serkes
1647	Märjamaa	MOSEKVLL	Moosi talukoht Märjamaa kandis on, kuid küla mitte. Võimalik on seos Mõisaküla karjamõisaga. KNR: 1586 Moiszernküll, 1699 Moissenküll
1649	Keila	TAMMOKAN	Tömmiku küla või kõrtsitalu. KNR: 1689 Tömmiko
1649	Pirita	HIRROKVLLA MEHE	Iru küla. KNR: 1490 Hirweden, 1693 Hirwekylla Mähe. KNR: 1625 Mehe, 1689 Meheperre (talu), 1798 Mähha (küla)
1650	Keila	LIPPO	Lipu talu (?)
1651	Türi	TVIRRE	Türi küla. KNR: 1564 Turgell
1653	Viru-Nigula	PADA KVLAST	Pada küla. KNR: 1726 Paddas
1653	Türi	WANA EWA	talukoht
1656	Keila	KAWATE	talu (?)
1656	Rapla	MEEPERE	Mäepere talu Ülejõel
1669	Keila	OHWESTE	Ohtu küla või mõis. KNR: 1534 Ochter, 1694 Ockylla
1675	Viru-Nigula	PILLE	talu- või isikunimi
1677	Keila	KODDA ASSEME	Kodasema talukoht või küla. KNR: 1457 Coddesam, 1687 Kodasme, 1796 Koddaasem
1687	Juuru	PAIA	Pae küla või mõis. KNR: 1725 Payell, 1871 Paela
1691	Viru-Nigula	PURTZ	Purtse mõis. KNR: 1732 Purtsi
1718	Väike-Maarja	WISTLAST MICHKKLE	Vistla küla ja Mihkli talu. KNR: 1616 Wisell, 1796 Wistla
1756	Tuhala	ORRO	Oru mõis. KNR: 1529 Orekulle, 1637 Orro, 1726 Orrenhoff
1796	Ilumäe	IANIOIA	Jaanioja küla või talu

Analüüsitud XVII sajandi kohanimed on Eesti kohanimedele omaselt kirja pandud omastavas käändes, välja arvatud neli nime, mis on seestütlevas või alaltütlevas käändes (Väike-Maarja: *WISTLAST*; Lüganuse: *ERRALT*), mis võib olla saksakeelsetel tähistel esineva sõna *von* mõju, ning üks nimi, mida võiks lugeda nimetavas käändes olevaks liitsõnaks (*SITTA KODT*). Nimi *MOSEKVLL* näib esmapilgul samuti nimetavas käändes, kuid siin on tegu pigem eesti nimelõpule *-küla* tekkinud saksa vastega *-küll*.

1.1. Liigisõnad ehk determinandid ja järelkomponendid

Sõna *tal* ei kasutata XVII sajandi tähistel ega ka hiljem kordagi, küll aga esi-
neb seda alates XVI sajandi lõpust muudes allikates nii iseseisva perenimena
(*Tallo*), liisõna osana (*Nuckotallo*) kui ka põhisõnast lahkukirjutatult (*Kaske
Tallo*). Sealjuures vanimates kirjapanekutes esines nimedes *tal*-sõna koos
mõistega *uus* (*Vstall*, *Vstallo*). (Troska 1995: 32–34)

Majapidamise tähistamiseks on hauatähistel korra kasutatud täiendsõna
ase (*KODDA ASSEME*), sõna *küla* on kuuel tähisel (*HIRROKVLLA*, *PADA
KVLAST*). Ülejäänud tähistel kasutatakse kohanimesid ilma täiendita, mis-
tõttu ei saa alati tuvastada, kas on silmas peetud mõisat või selle ümber
asuvat samanimelist küla. Eesti külade ja mõisate nimed kujunesid üksteist
mõjutades: varasemad mõisad võtsid üle samas paigas asunud külade nimed,
XVIII–XIX sajandil said aga, vastupidi, mõisanimed sageli ka neile kuulunud
külade nimeks (Päll 2018: 40). Mõisat mainitakse sagedamini mõisatöötajate
tähistel, kuid hilisemate tähiste tekstes arvestades võidi seda teha ka mär-
kimaks, millise mõisa valdusesse talupoeg oma taluga kuulus. Mõnel juhul
on märgitud küla- (või mõisa-) ja talunimi, kuid küla- ja mõisanime korruga
üheltki XVII sajandi tähiselt ei leia. Eelistus mainida kas pigem talu või mõi-
sat võib tuleneda sellest, millega end rohkem seostatakse. Mõisatöötajate
enesemääratlusse kuulus reeglina mõis, talupoegade eelistusi võisid mõjutada
rohkemad asjaolud.

Liigisõnu leidub üldistuste tegemiseks liiga vähe, kuid siiski on huvitav
jälgida nende kokku-lahkukirjutust põhisõnast: kas tegu on kujuneva järel-
komponendiga või endiselt determinandi ehk liigisõnaga. Sõna *küla* on kir-
jutatud mõlemat moodi: nii põhisõnaga kokku kui ka lahku (*PADA KVLAST*,
RANOKYLA), kusjuures hilisemas kasutuses ja tänapäeval on needsamad
kohanimed kirjutatud lahku. Sellest võib oletada, et toonane kokkukirjutus
nime edasist arengut veel ei mõjutanud, pigem oli kokkukirjutus juhuslik.

Nimes *KODDA ASSEME* on *ase* teksti kirjutamise ajal olnud kasutusel
eraldi liiginimena, hiljem nime lühenemise käigus muutunud järelkomponen-
diks ning tänapäevane nimetus *Kodasema* on etümoloogiliselt vähe läbipais-
tev, st ta ei reeda nime kunagist päritolu enam kuigi hästi. Selle kohanime
päritolu seletab Valdek Pall samuti sõnadega *koda+ase* (Pall 1969: 75),
mida tähisel olev nimevariant ilmekalt kinnitab. Seega põhine ja liigisõna
kokkukirjutus võib olla juhuslik või märk ebajärjekindlast kirjutustavast,
nagu seda oli toonane alles kujunemisejärgus kirjakeel. Lahkukirjutus on aga
kõnekam ja näitab selgemalt, et sõnas nimetatakse või tajutakse mõlemat
komponenti eraldi.

Eraldi saab vaadelda topoforantide kasutamist ehk selliseid nimelõppe,
mis ei ole tavalised tuletusliited, vaid lähtuvad kas liitkohanime teisest kom-
ponendist või on üldistunud mõnest grammatilisest vormist (Päll 2009: 270).
KIHLAVERE on ainus *vere*-formanti sisaldav nimi analüüsitud XVII sajandi
materjalis, kuid *vere*-lõpp on olnud püsiv ja säilinud nime tänapäevaseski kujus
Kihlevere (Kadrina khk). Lauri Kettunen on nime algusosa seostanud sõnaga
kihl : *kihla* 'pant, kihlvedu, leping' mitmusevormiga (KNR: 199). Tähisel olev
nimevariant toetab Kettuneni oletust. Eelnevalt teada olnud varasemate

perioodide nimevariandid on saksapärased: 1586 *Kyliwer, Killifer*; 1782 *Kiglefer* (KNR: 199) ning nii üksühest seost Kettuneni oletusega neis näha ei ole.

Kolmel tähisel olid *ste*-formandiga nimed. Neist kahel on formant säilinud (*JOESTE* 'Jöeste', *HAVKASTE* 'Auaste'). Viimase külanime lähtekohaks on kohanimeraamatus peetud sõna *haugas*, tänapäevane nimevariant ei ole enam läbipaistev, kuid tähisel olev variant jällegi toetab seda oletust. Formant on aga kadunud nimes *OHWESTE* (Keila khk), tänapäeval Ohtu.

1.2. Muid tähelepanekuid XVII sajandi kohanimedest

Nagu juba öeldud, annavad tähistel olevad nimed lisa seni teadaolevatele nimekujudele. Toonane kirjapilt oli sedavõrd varieeruv, et kattuvaid nimesid tähistelt ja varasematest allikatest leiab üksikjuhtudel. Nii mõnigi kord on kirjapilt sedavõrd erinev, et seos jääb ebakindlaks. Teisalt, nagu eespool näidetest juba selgus, võib tähisel olev nimekuju anda lisainfot nime päritolu kohta või kinnitada seniseid oletusi. Näiteks Ringuta küla nime päritolu ega varasemaid nimekujusid ei ole senini teada olnud. Märjamaa kirikuaia kiviristil on sama küla nimekujuga *RINGOTTO*, mida mujal ei esine. Ühe võimaliku variandina on tegu lühenenud liitnimega. Ehk annab see lisainfot nime võimaliku kujunemise kohta.

Mõned rannikualade külad on varasemates allikates märgitud täiendi või järelokponendiga *by*, mis tähendab rannarootslaste keelepruugis küla. Sellised on näiteks Lääne-Nigulas külanimi *HAVKASTE TONNO* tähisel, sama sajandi muudes allikates *Haukaste By*; Martna kirikus asuvat tähist *KASSO-MEHS LAUR* võib seostada Kesu külaga (XVI sajandi lõpul muudes allikates *Kesso By*). Kas need mehed võisid olla rannarootslased või kas üldse mõni XVII sajandi ratasrist võis kuuluda rannarootslasele, jääb siiski selgusetuks, sest toonased dokumendid ja neis kajastatud kohanimede liiginimed olidki rootsi keeles. Tähiste omanike päritolu ja kodune keel sellest ei selgu. Esimene kirjeldatud hauatähistest on määratlemata kujuga tähise katke, mis on müüritud Lääne-Nigula kiriku pastoraadiseina, tekst sellel on napp ning keelt ei ole võimalik tuvastada. Teine on aga saksakeelne püstplaat Martna kirikus. Seega rannarootslaste ratasristide kasutuselevõtu aega nende tähiste põhjal seni teadaolevast varasemasse perioodi nihutada ei saa. Eesti alade esimene kindlalt rannarootslastele kuulunud ratasrist pärineb XVIII sajandi keskpaigast ja asub Vormsi kalmistul.

Märjamaa kirikuaias on ühel tähisel külanimi *MOSEKVLL* (1647), mida võiks tõlgendada kui Mõisaküla. Kohanimeraamatus on Marja Kallasmaa märkinud, et Märjamaa kihelkonnas Naistevalla küla piiril asus varem Väike-mõisa ehk Mõisaküla karjamõis. Mõisa varasemad nimekujud annavad alust tähist selle paigaga seostada (vt tabelit 1). Teisalt nimekuju *Mose* (tänapäeval Moosi) ja oletatav seos sõnaga *mõis* on omane rannarootslaste aladele (KNR). Märjamaa kandis asub Moosi talukoht ning seega ei saa välistada sedagi võimalikku seost.

Huvitavatest täienditest jääb silma oletatav talunimi *Pille* Viru-Nigula kirikuaia ratasristil: *PILLE: IACK MIT SEIN WEIB EDDO PILLE: HANS PILLE MARDT VNDT SEINE PILLE SO(H)NS 1675 DE* [--]. Lääne-Nigula

kandis sellenimelist ega ka ligilähedast kohanime ei esine, ilmselt on tegu kadunud talu- või paiganimega, mis on tulnud isikunimest. Lõuna-Eestis on samanimeline küla ja paaril üksikjuhul on nimi eesnime eestäiend (talude või koha määratlus). Kohanimeraamatus pakutakse välja, et Eesti *Pilli*-talunimesid võiks võrrelda ristinimega *Philipp*. Hästi sobiks alamsaksa-rootsi isikunimi *Bille* (KNR: 488). Viimane variant sobiks ka Viru-Nigula tähise teksti lahtiseletamiseks.

Viru-Nigula kirikuaias on veel teinegi huvitava tekstiga tähis, millel on kohanimi *KVLTSARVEEL*, mis sobib asukoha (kuid siiski mitte nimekuju) järgi Kutsala küla. Kohanimeraamatus tuuakse Kutsala küla kohta välja nimevariante varasematest perioodidest (1241 *Kuscælxæ*, 1560 *Kutzyal*, 1796 *Kutsola*), nime järelosist seostatakse liitega *-jala*, kuid usutavat seletust Kutsala nime kujunemisele ei ole siiski leitud. Võimalik, et nimi kõlaski rahvasuus *Kuldsarve* või sellesarnaselt või leidis saksastunud nimi XVII sajandil rahvaetümoloogias uue kuju (*Kuldsarve*). Rahvaetümoloogiaks nimetatakse sellist nimemuutust, kus nime algvorm on ähmastunud ning seda on muudetud mõne tuntud sõna või nime sarnaseks (Päll 2009: 236). Teisalt on tõenäolisem, et tegu on siiski eraldiseisva tuvastamata kohanimega.

Ühe grammatilise detailiga jääb XVII sajandi tähistelt silma kohanimi *Tammokan*. Peeter Päll (2009: 235) kirjutab, et Henriku Liivimaa kroonikas ja Taani hindamisraamatus ei olnud sisekadu eestikeelsetes isiku- ja kohanimedes veel alanud (*Kuckarus* 'Kukruse'), lõpukadu oli toimumas, omastava käände *n*-lõpp oli enamasti säilinud. Pälli sõnul võimaldavad paari järgneva sajandi kirjapanekud nende keeleliste muutuste edasiarengut jälgida. Kui XVI sajandil märgiti omastavat käänet veel vaheldumisi *n*-tunnusega ja ilma, siis XVII sajandil oli *n*-tunnus säilinud vaid vähestes kinnistunud väljendites (Viht 2018: 135). Kas neid protsesse on näha ka hauatähistel? Ühe näite tõesti saab tuua hauakirjadest, kus omastava käände *n*-lõpp on alles: *TAMMOKAN MART TAMMOKAN IRVGEN 1649*. Tähis asub Keila kirikuaias ning silmas on peetud Tõmmiku küla või kõrtsitalu ja sealseid peremehi või perepoege.

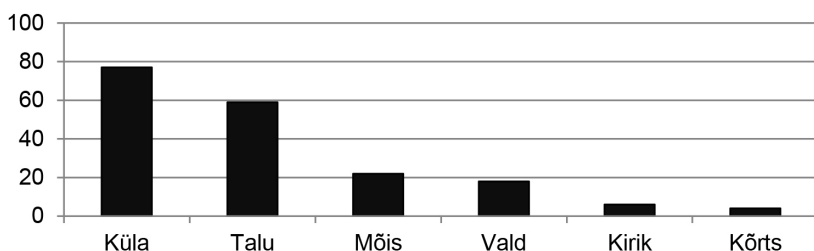
2. Kohanimed XIX sajandi tähistel

2.1. Piirkondlikud erinevused

Analüüsitud XIX sajandi materjalid (1072 tähist valdavalt Põhja-Eesti murdealadelt, autori erakogu) on kohanimedest mainitud 146 tähistel (u 14%). Kohanimede märkimise tava sõltub piirkonnast. Näiteks Pirita kloostrikalmistu 435 inventeeritud hauatähisest on külanimi kirjas vaid ühel ning seegi pärineb XVII sajandist, teistel sealsetel tähistel ei ole kohanimedest mainitud. Samuti ei ole kohanimedest märgitud Kassari kalmistul, välja arvatud kahel erandlikul tähistel. Saarel on neli küla ja rahvaarv ei olnud suur, ehk seetõttu ei olnud vajadust külasid mainida. Kassaris puuduvad ka talunimed või muud lisanimed ristinime ees ning perekonnanimi on eranditult eesnime järel. Vilivalla ja Keila kalmistu tähistel on seevastu kohanimedest sageli märgitud ning nende koguhulk (87 kohanime) moodustab poole kõigist analüüsitud kohanimedega tähistest.

Kokku oli kõigil analüüsitud tähistel 193 kohanime, mis omakorda tähendab, et ligi viiekümnel tähisel on kaks kohanime. Enam kui kaks nime pole aga kusagil kombeks kirja panna. Üldjuhul märgitakse tähisele koht, kus inimene viimati elas. Kuid kuna toonane eluviis oli üsna paikne, siis pärast sünnikodust lahkumist (kui sedagi) muutis talurahvas oma elukohta harva. Vaid Põltsamaa kalmistult ning ühel tähisel Kullamaa kirikuaias leiab näited, kus on kirjas nii sünni- kui ka surmakoht küla või mõisa täpsusega. Mujal kirjutati tähisele mitu kohanime sel juhul, kui mainiti lisaks talunimele ka küla, mõisat või valda. Lisaks eelnevatele on üksikjuhtudel mainitud ka kõrtsi nime, kõrtrite puhul kirikut ning vaid korra saart, kihelkonda, linna või riiki.

Kolmandikul tähistest on liiginimi eraldi välja kirjutatud (nt Keila kirikuaias: *Rannawallast Kallaste Kõrtsu*; Kassaris: *Muho Kansi walla Lõetsa Külle poiss*), ülejäänud tähistel liiginimi puudub (Leesi: *Tapparlost*; Pihlaspea: *Wörgist Närismäe*; Halliste: *Pernoja Lõksi Juhhan Luts*). XIX sajandi tähistel jäi tuvastamata kuus kohanime, neist viis on ilmselt kadunud talunimed, mida ei leia ka varasematest allikatest (Vilivalla: *Päärpe, Laari* jt) ning kuuenda tähendus jääb küsitavaks (Esku Haljala khk: *LIGEDAMA*). Hoolimata asjaolust, et kohanimede tänapäevased vasted olid valdavalt leitavad, ei olnud võimalik alati hinnata, kas silmas peeti mõisat, mõisaga samanimelist küla või (mõisa)valda. Külad, mis nime poolest ühegi mõisaga seotud ei ole, olid kergemini äratuntavad ning seetõttu saab öelda, et enim mainiti tähistel küla ja talu ning sageduselt järgmisena mõisat ja/või valda.

Joonis 1. Eri kategooria kohanimede esinemissagedus.

Kuid ka küla mainimine ei pruugi tähendada, et talu asus keset küla. Kullamaa kirikuaias on valurist tekstiga *LONAT KÄKKI JUHHAN TASMUTH* aastast 1856. Loodna külakeskusest umbes kilomeetri kaugusel on tänapäevalgi Käki-Tasmuthi talukoht. Tihtilugu käibki määramatu piirkonna, nn külakeskuse mõjuvälja järgi: milline küla on selle talu jaoks lähim (sama kehtis kirikukihelkondade kujunemise kohta). Sama olukord on mõisa valdusalade mainimisega maarahva hauatähistel. Talu ei pruukinud asuda mõisa vahetus läheduses, vaid kuulus mainitud mõisa valdusesse.

2.2. Liigisõnad ja järelkomponendid

XVII sajandi tähistest esines kohanime liigisõna vaid seitsmel (15% kõigist kohanimedega tähistest), neist sõna *küla* kuuel ja sõna *ase/ase* ühel tähisel. XIX sajandi tähistel esineb liigisõnu juba 35%-l kohanimedega tähistest ning variatsioonid on mitmekesisemad. Tähistel on kirja pandud järgmisi liiginimesid või järelkomponente:

- 1) *mõis* 16 tähisel, nt *Sikka Kariamoisa* (Halliste); *Palmse moissast* (Ilumäe); *Suremoisa* (Pühalepa);
- 2) *vald* 15 tähisel, nt *Harko Waallast*, *Rannawalla* (Keila); *Muho Kansi walla* (Kassari);
- 3) *toa* 9 tähisel, nt *Keibu Toa*, *Lauripeetri Uuetoa*, *Keibo teisetoa*, *Jürri toa* (Vilivalla);
- 4) *küla* 6 tähisel, nt *Vekülla* (Ilumäe); *Löetsa külla* (Kassari); *Merrkülla* (Keila); *Kalbaküla* (Halliste);
- 5) *kõrts* 4 tähisel, nt *Kertre kõrtsis* (Kärdla); *Halli Kotti kõrtsmikko* (Keila); *Mäniko kõrtso* (Harju-Madise);
- 6) *pere* 2 tähisel, nt *Kallapere* (Keila); *Risse berre* (Nissi);
- 7) *saar* 1 tähisel, nt *Rammosaarest* (Jõelähtme).

Mõlemad *pere*-lõpulised tähised olid XIX sajandiks juba külad, mitte enam ühele perele kuuluvad talukohad. Kuigi *Risse berre* kirjapilt viitab veel liiginimele, siis kasutati neid sel ajal juba pärisnime osana ehk järelkomponendina. *Jürri toa* on viide peremehe nimele, mis mingil hetkel talukoha nimeks kujunes. Sõna *tuba* kasutati tähenduses 'elumaja' (ETY: 548). *Toa*-lõpulised talukohad on kirja pandud seitsmele Vilivalla kalmistu tähisele, kuid üksikuid selliseid leiab ka Keila ja Harju-Risti kihelkonnakalmistutelt, seega piirkond on üks. *Keibotoa* ja *Keibo teisetoa* asusid Keibu külas, selles külas on tänini säilinud mitmed *Keibo*-nimelised majapidamised või katastriüksused, külanimest aitavad neid eristada täiendid või järelkomponendid (*Keibo-Mäe*, *Keibu-Vahi*, *Keibu-Aasa*, *Keibu-Toa*).

Keilas ja Saaremaal Kaarma kihelkonnas kasutatakse tihti sõna *vald*, mida analüüsitud tekstides mujal ei kasutata (Kaarma: *Tahhula wallast*; Keila: *Rannawallast*, *Harko Wallast*). Algselt on need olnud mõisavaldused ehk mõisavallad, alates 1866. aastast nimetati need haldusüksustena valdadeks ning tähistel samasugune märkimisviis jätkub. Inimeste jaoks oli vahe puhtformaalne, sisu (piirkond ja piirkonnanimi) jäi samaks.

Nii nagu mõisatöötajate juures rõhutatakse mõisat, on köstrite ja vööründrite tähistel märgitud kirik või kogudus (*Kusallo koggoduses*, *Wasalema kiriku wöörmünder*). Selliseid tähiseid oli kokku kuus. Eranditena on ühel tähisel kirja pandud kihelkond, kuid seda samuti seoses ametinimetusega (*Harju-Jaani kihelkonna köster*), ning ühele tähisele on kirjutatud *Poolamaa* ([---] *kes Poolamaa muldas hingab*).

Peeter Pälli järgi (2009: 289) võivad talunimede järelkomponendina varasemale determinandile viidata lõpud *-ase*, *-toa*, *-öue*, *-elu* ja *-rahva*. Analüüsitud hauatähistel esines neist vaid kaks esimest. Muudest nimelõppudest ja topoforantidest esineb hauatähistel veel järgmisi (käänded näidetes on muutmata kujul):

1. *-oja*: *Pernoja* (küla; tähis Halliste kalmistul).
2. *-mäe*: *Nairismäe* (ilmselt talu, tänapäevast vastet ei leidnud; tähis Pihlaspeal).

3. *-palu / -palo*: *Wihterpallo / Wihter Palo / Wihterpallust / Wihterpallost / Wiherpallo / Wiehterpalusd*. Erinevatel tähistel peetakse selle nime all silmas mõisat, mõisaküla või mõisavaldust. Nime kirjpilt on üsna varieeruv, kirjutatakse nii kokku kui ka lahku, samuti varieerub järgsilbis *o-* ja *u-*täht. Erinevates kirjapiltides on märgata nii rahvaetümoloogia kui ka kantsleietümoloogia märke (vt osa 2.3).

4. *-salu*: *Kersalusd* (küla; tähis Vilivalla kalmistul), *Kusalo / Kusallo / Kuusalu* (kirik ja/või kogudus). Viimases nimes on järgsilbis jällegi vahelduvalt kasutatud *o-* ja *u-*tähte.

5. *-neeme*: *Kaberneemest* (küla, sama nimekuju ka tänapäeval).

6. *-ma*: *Tummerma* (talud, tänapäeval Tummermaa; tähis Vilivalla kalmistul), *Poisma* (ebaselge; tähis Ilumäe kalmistul), *Englema* (küla, tänapäeval Änglema). *Änglema* nime päritolu on ebaselge ja ei pruugi olla seotud *-ma* lõpuga. Kohanimeraamatus pakutakse erinevaid nime kujunemise variante, nime algusosa lähtub tõenäoliselt isikunimest. Küla asub ajaloolisel rannarootslaste asualal ning arvestades küla nimearengut, siis võib XVIII sajandil kujunenud ja püsima jäänud nimevariant olla rahvaetümoloogia tulemlasemast saksapärasest nimekujust: 1314 *Enlande*, 1402 *Engheuen*, 1565 *Engenum*, 1602 *Engnum*, 1798 *Engelkülle* (KNR: 800–801). XVIII sajandil esinenud *-külle* on tõenäoliselt rootsikeelse sõna *kulle* 'küngas' häälduspärane variant. XVI sajandil käibel olnud nime kirjajaliku kuju võimaliku seletusena on kohanimeraamatus toodud *Eng+num*, kus nime algusosa lähtub isikunimest (selle algusest) ning teine osa tuleb sõnast *nömm*. Veelgi varasemate nimekuju järelõised viitavad sõnadele *maa* (sks *lande*) ja *heinamaa* (sks *heuen*). Seega saab öelda, et nimekuju järelkomponendid on aja jooksul varieerunud, kuid viitavad alati looduslikule maa-alale (heinamaa, nömm, küngas, maa) ning algusosa võib tuleneda isikunimest (*Angel*), mis on kasutuses lühenenud ning XVII sajandil rannarootslaste mõjul muutunud uuesti nii kõlalt kui ka tähenduselt sarnasemaks sõnaga *ingel* (*engle+ma / ängle+ma*). Selline rahvaetümoloogiliselt osaliselt muutunud nimekuju võis kasutusele tulla alamsaksa keelest murdekeelde jõudnud sõna *engel* ehk *ingel* eeskujul (vt Viikberg 2016) või mis veelgi tõenäolisem, see on häälduslik variant rootsikeelsest sõnast *ängel*.

7. *-jala*: *Altjalalt* (küla, tänapäeval Altja, Haljala khk), *Kautjalast* (küla, tänapäeval sama nimekuju). Kautjala küla on ühel tähisel märgitud ka saksapäraselt *Kautel*. Tänapäevasel Altja külal on olnud palju nimesid ja nimekujusid, kuid ükski varasem ega hilisem variant ei kattu Altjalaga (KNR: 1744 *Hallja*, *Halldja*, 1796 *Haltja*, 1871 *Haldja*). Tekib kahtlus, et siin on eksinud pigem ristikirja kirjutaja ning selline nimekuju on kirja pandud analoogia alusel.

8. *-vere*: *Randwerest* (küla, sama nimekuju ka tänapäeval), *Kollowere* (küla, tänapäeval Koluvvere). Koluvvere nime kõigis varasemates nimevariantides ja ka tähisel on järgsilbis *o-*täht.

9. *-pä / -pe*: *Pihlaspält* (küla, tänapäeval Pihlaspea). Selline nimelõpp on iseloomulik rannikualade kohanimedes ning ka *-pea* ja *-pä* vaheldumine on tavapärane. Sõna *pea* ~ *pää* kasutatakse tähenduses 'neem' (KNR). *Päärpe* (küla või talu; tähis Vilivalla kalmistul) tänapäeval nimena ei esine, seetõttu võiks oletada, et tegu on olnud talunimega. Nime lõpuosa *-pe* tuleneb samuti lõpust *-pea*, mis viitaks pigem külanimele.

10. *-løpe*: *Bottralobbe / Bodraloppe / Pöttralopbe* (talu, tänapäeval Põdralõpe; tähised Ilumäe kalmistul). Sama nimi esineb kolmel korral, kirjpilt varieerub, kuid tähendus ja nimeosad jäävad samaks.

11. *-sti*: *Prasti* (talu, tänapäeval Praski-Rehe; tähis Vilivalla kalmistul), *Pallasti / Pallastist* (küla ja mõis, tänapäeval Pallaste). Kohanimi *Praski* on kiviristile kirjutatud *t*-ga ilmselt valesti või on *k*-täht ristilt osaliselt kulunud. Sellele viitavad kõik varasemad nimekujud (KNR: 1402 *Brasce*, *Braske*, 1562 *Braske By*, 1798 *Praski*) ning nime päritolu. Kahele Vilivalla kiviristile raiutud mõisa nimi *Pallasti* on tuntud sellisena ka rahvasuus, kuigi tänapäevane nimekuju on *ste*-lõpuga.

12. *-ste*: *Kallaste* (kunagine kõrts; tähis Keilas), *Ue Karristes* (küla, tänapäeval Uue-Kariste), *Haudaste* (küla, tõenäoliselt on silmas peetud Aude küla). Viimane nimi on Vilivalla kalmistu kiviristilt. Piirkonnas asub kõlalt sarnane Hindaste küla, kuid nimede varasemaid kirjapilte analüüsid sobib pigem Aude külaga (KNR: 1527 *Haudi*, 1798 *Audo*). Samas kui Hindaste varasemad nimekujud on KNR-i järgi olnud 1402 *Intas*, *Inthosz* ja 1535 *Hintast*.

13. *-tu*: *Aarbatu* (talu, tänapäevast vastet ei leidnud; tähis Vilivalla kalmistul). Kõige sarnasem nimi piirkonnas on Haraku, kuid erinevus on siiski liiga suur.

14. *-lo / -la*: *Kusilo* (ilmselt talu, tänapäevast vastet ei leidnud, tähis Vilivalla kalmistul). *Ugla / Ugla Mäe* (talu või talud Alliklepa külas, tänapäeval sama nimekuju), *Tulast / Thula* (küla ja mõis, tänapäeval Tuula), *Lahola* (mõis ja küla, tänapäeval Lehola, tähisel ebaharilik nimekuju), *Nabbalast / nablant* (küla ja mõis, tänapäeval Nabala), *Tapparlo(st)* (küla, tänapäeval Tapurla), *Tahhula / Tahula* (vald ja küla, tänapäeval Tahula), *Medla* (vald, tänapäeval Meedla), *Karrolast* (küla, tänapäeval Karula).

15. *-ku*: *Mennigo* (küla, tänapäeval Männiku; tähis Keilas), *Mäniko* (Männiku kõrtsitalu; tähis Harju-Madisel).

2.3. Kohanimede eriarendud

Kohanimede eriarendud jagatakse kolme peamisse gruppi: ebareeglipärased lühenemised, rahvaetümoloogia ja kantselseietümoloogia. Viimase grupi nimemoonutused on põhjustanud inimene, kes tegelikku nime tundmata laseb käbele etümoloogiliselt või vormiliselt „usutavama nime” (Päll 2009: 236). Viimast hauatähistel märgata ei ole, sest üldjuhul ongi tegu kohaliku keelekasutajaga. Kuigi XVII sajandi 84 analüüsitud ristikirjast olid 32 võõrkeelsed, siis kohanimedes märkimisväärset võõrmõju ei ole. Ka XIX sajandil on kohanimed valdavalt kirjas eestipäraselt. XIX sajandi tekstidest vaid kahel on kasutatud kohanime saksapäraselt kuju (Jüri: *Kautel vs. Kautjala*; Kaarma:

Tahul vs. Tahula) ja kolmel juhul on kirjpildis näha saksa keele mõju (Vilivalla: *Wiechterpalusd vs. Vihterpalust*; Keila: *Thula vs. Tuula*; Kullamaa: *Wächi vs. Vähi*), kuid sellised kirjpildi varieeruvused ei ole püsivad. Nimede normimise mõju on hilisem ja XIX sajandi hauatähistel seda jälgida ei saa.

Vilivalla kalmistul on paerist tekstiga *Siin hingab Jumala rahuga Tummerma Kristjan Timmermann. Sünd. 25. Dets. 1796 surnud 17. August 1849. Wanaks saand 52 a. 7 k. 3 p. ja tema naene Mari*. Sellel tähisel on näha, et perenimi on saadud talunimest, kusjuures perenimi on kas perepea enda soovil teadlikult saksapärestatud või on tegu kantseleietümoloogiaga perenimede panekul, kus kirjapanija on nime muutnud kuulmise või oma heaksarvamise järgi justkui sobivamaks. Kantseleietümoloogiat võib märgata veel meetrika-raamatute sissekannetes, kus sissekannete tegijaks oli sageli muu emakeelega inimene.

Vanadele kohanimedele on eriomane tugev ebareeglipärane lühenemine (Päll 2009: 236). Valdek Pall on nentunud, et kõige sagedamini on lühenenud liitkohanimede teine komponent, kusjuures sagedamini on lühenenud teise komponendi esimene pool ning lõpuosa on säilinud (Pall 1977: 40–41). Nimede ebareeglipärasest lühenemist võis sarnaselt kohanimedega jälgida ka perekonanimede muutumises. Seda eelkõige neil juhtudel, kui perenimeks oligi võetud talunimi või kui perenimi oli mõne muu kohanime analoog. Näiteks perenimi *Proosahallik* esines Pirita kloostrikalmistul kuuel korral ning tegi hauatähistel paari kümnendi jooksul läbi mitu muutust, esinedes ka lühenenud kujul *Broosalik* ja *Prosallik*. Kirjapilt oli iga kord erinev. Kohanimedes nii kiireid muutusi ei ole, võrdluseks tuleb kasutada tänapäevaseid nimesid ning varasematest allikatest pärit andmeid. Eelpool mainitud Altja küla on 1882. aastal Esku kalmistu (Haljala khk) ühel tähisel märgitud nimega *Altjala*, kuigi sel juhul võib olla tegu ka kirjutaja teadmatusega. 1886. aastal on Halliste kalmistule pandud rist mehele nimega *Pernoja Löksi Juhhan Luts*. Selle nimelist küla Halliste kihelkonnast ei leia, küll aga on kihelkonnas Penuja mõis ja küla, mille lähistel asub Löksi talukoht. Kas see on ristil mainitud talu, jääb selgusetuks.

Nimi *Vääna* on kohanimeraamatu järgi lühenenud liitnimest *vägi-väe* ja *oja*, kus *n* on omastava käände jäänuk. 1886. aasta hauakirjalt Keila kirikuaias leiab nimekuju *Wäenast*, mis toetab eelnevat selgitust.

Keila kirikuaias on väike sepisrist kirjaga *Jöggise Möldri tüttar [---] 1875*. Tänapäevane kohanimi on Jõgisoo, mis on rahvaetümoloogiliselt ümber mõtestatud variant nimest Jõgise (KNR: 132).

Ainuüksi hauatähiste nimes kohanimede eriarenguid jälgida on siiski keeruline, vaja on materjali pikemast perioodist, kuid olulist lisa teadaolevatele nimekujudele annab ristikirjadelt saadud materjal küll.

2.4. Kohanimede käänamine

Eesti kohanimed on üldjuhul omastavas käändes. Subjektiivselt võttes tekib suulises kõnes üldse vähe olukordi, kus kohanimedid oleks asjakohane nime-tavas käändes kasutada, kuid põhjusi tuleb otsida pigem mujalt. Marja Kallasmaa kirjutab (2000: 75), et genitiivsed on eeskätt asustusnimed, mis on

säilitanud ainult nime tuuma, liigisõna on ära langenud. Samas nendib ta, et liigisõna esinemine või mitteesinemine sõltub kontekstist. XIX sajandi hauatähistelt leiab hulgaliselt kohanimesid, kus liigisõna on olemas (nt *Palmse moisast, Laoküllast, Rammosaarest, Tahhula wallast, Keibo teisetoa*), aga ka neid, kus liigisõna puudub ehk elliptilisi (nt *Munalaskmest, Tahulast, Päärpe, Vintsi*). Harvad ei ole juhud, kus ka liigisõna on omastavas käändes. Selle tingib teksti ülesehitus tähisel: *Siin hingawad Jumala rahuga Englema Lauri-peetri Uuetoa Hindriki tüttar [---] 1884* (Vilivalla). Teine näide koos liigisõnadena: *Muhu Kansi walla Löetsa Külla pois [---] 1878*.

Kuni XIX sajandi lõpuni kasutati eesnimedena suhteliselt väikest hulka nimesid, mistõttu ka väikestes küldes oli mitu samanimelist inimest. Eristamiseks kasutati täiendeid (lisanimesid) eesnime ees ka igapäevases kõnepruugis – oli selleks siis isanimi, talunimi, ametinimi või mõni muu tunnus, kus liiginime polnud tarvidust kasutada. Seda tava ei murdnud ka perekonnanimedega XIX sajandi esimesel poolel. Lisanimede asukoht eesnime ees tingis nendes sõnades omastava käände kasutamise. Seetõttu võib vähemalt talunimede osas oletada, et omastav käände talunimedes ei pruugi olla tingitud üksnes liiginime puudumisest, vaid ka selle tegelikust kasutusvajadusest ristnime ees igapäevases kõnes. Liiginime pole ilmselt sellises kontekstis kuigi sageli kunagi kasutatudki: kui võrd oli talupojal vajadust oma kodukohta/talu tavalises kõnepruugis teiste külameestega mingi liigisõnaga määratleda või millal selline vajadus tekkis? XVII sajandi ja XIX sajandi tähiste võrdlus näitab, et liiginime kasutamine kohanimeses pigem tasapisi kasvas kui kahanes. Tänapäevane süsteemne liiginimega aadressikasutus tunduks XIX sajandi I poole suhteliselt paiksele talupojale tarbetu ja suulises kõnes kohmakas.

2.5. Eripärased näited ja muud tähelepanekud

Ristikirjades hakkab silma, et kohanimeses esineb sageli järgsilbis *u* asemel *o*. Tegu on põhja- ja lõunaeeesti peamurde erinevusega, sest põhjaeestis on järgsilbi *o* asendunud häälikuseaduslikult *u*-ga, lõunaeestis (ja soome keeles) on aga *o* järgsilbis püsima jäänud (Must, Univere 2002: 174–175; Pajusalu 2009: 77). XVII sajandi ristikirjades on kümme sellist kohanime, kus *u* ja *o* kasutust järgsilbis vaadelda saab, neist üheksa nime on kirjutatud järgsilbis *o*-ga (nt *RANOKYLA, KASSOMEHS, SOSO, MENNICO*) ja vaid üks oletatav kohanimi *u*-ga (*BVXSV*). Kõik näited on Põhja-Eestist. XIX sajandi tekstinäidete hulgas on selliseid kohanimesid 51, neist 29 lõppevad *o*-ga (nt *Kollowere, Porkoni, Keibo, Sakko, Muho, Wönno*) ning 22 *u*-ga (nt *Tapiku, Tahhula, Kersalusd*), seega mõnevõrra sagedamini esineb järgsilbis veel *o*. Selgeid piirkondlikke erinevusi sealjuures märgata ei ole. XIX sajandi näidete hulgas olid lisaks Põhja-Eesti kalmistutele ka Võnnu ja Halliste kalmistud. Korduvate nimede juures on näha, et mõlemat varianti kasutatakse vaheldumisi ka samal kümnendil või veelgi väiksema ajavahega kuni XIX sajandi lõpuni. Näiteks Vihterpalu nimes on neljal korral seitsmest kirjutatud järgsilpi *o*: *Wihterpallu vs. Wihterpallu*. Järgsilbis esineb *o* ka teistes sõnades, mitte ainult kohanimeses, näiteks *Siin hingab Jumala Rahho sees Wassalema Mäniko Körtso Maddise Poeg [---] 1863*, või teine näide Keilast: *Siin hingawad Jumala rohhoga Hüerost*

Tiitso Pritso Raude tüttar Liso [---] 1888. Seega saab öelda, et hauakirjades kasutati järgsilbis *o*-d samaväärselt *u*-tähega veel kuni XIX sajandi lõpuni. Võimalik, et sellist kirjutustava kasutati vanast harjumusest ning suulises kõnes hääldati järgsilbis *o* asemel juba *u*.

Liitkohanimede kokku-lahkukirjutus on XIX sajandil samuti ebajärjekindel ning ei ole tingimata seotud nime muutumise või kujunemisega. Kohati on tegu ajastule iseloomuliku variatiivsusega (sagedamini lahkukirjutustes), teisel aga jälle püsivama muutusega:

<i>Wiherpallo</i>	<i>Wihter Palo</i>
<i>Uuetoa</i>	<i>Tõnise toa</i>
<i>Bottralobbe</i>	<i>Halli Koti</i>
<i>Rannawalla</i>	<i>Ranna Wallast</i>
<i>Kallapere</i>	<i>Risse berre</i>
	<i>Ue Karriste</i>
	<i>Wana Põltsamaa</i>

Kirjapildi iseärasusest jääb veel silma *d*-tähe kasutus seest- ja alaltütleva käände lõpus: *Sareld*, *Saueld*, *Harkusd*, *Kersalusd*, *Wiehterpalusd*. Selliselt kirjutatud kohanimesid oligi kokku viis ning enamasti kasutati tavapära varianti: *Tulast*, *Hürost* jne.

2.6. Kohanimed tähistel ja meetrikaraamatutes

Võrdlesin hauatähistel olevaid kohanimesid surmameetrikate sissekannetega. Kokku tegin meetrikaraamatutest väljakirjutusi 60 inimese elukoha kohta, kelle ristikirjal oli samuti mõnda kohanime mainitud. Isikunimede kirjanekutes võis täheldada kadakasakslust: nimi tähisel oli saksapäraselt kirja pandud, kirikuraamatus aga eestipärane. Esines ka vastupidist olukorda, kus nimi tähisel oli eestikeelne (või eestipärane), kirikuraamatus aga saksa keelele omases kirjapildis. Kohanimede kirjutuses on olukord homogeensem: kirikuraamatus on reeglina kasutatud saksakeelset nimekuju (nt *Neukarrishof*, *Cournal*), hauatähistel aga eestikeelset (nt *Ue Kariste*, *Kurna*). Vaid ühel juhul oli tähisel kasutatud saksapära tähekombinatsiooni *Wächi*, samal ajal kui meetrikaraamatusse märgitud variant oli *Wehhi*.

Leidub ka näiteid, kus hauatähise kirjutaja on traditsioonide muutmisega kiiremini kaasa läinud kui meetrikaraamatusse sissekande tegija. Harju-Madise vanal kalmistul on tähis tekstiga *JOHANN STREIMANN* [---] *PALLASTIST* 1879, meetrikas on sama mehe kohta tehtud sissekanne *Mäe Juhhan Streimann*, *Leetz*. Tähisel on vanast lisanimest (talunimi) loobutud, kuid meetrikaraamatu sissekandes on see alles. Veel ühe iseäraliku näite leiab Keila kirikuaiast, kus 1879. aastal on tähisele märgitud kohanimi *Lahola*, kirikuraamatus on *Lihhula*, tänapäeval on selle küla nimeks aga hoopis *Lehola*.

3. Kokkuvõtteks

Kui XIX sajandil võis isikunimede kirjutamisel märgata saksapärase kir-japildi eelistamist, siis saksapäraseid kohanimesid esineb eestlaste haua-tähistel harva (*Thula vs. Tuula, Kautel vs. Kautjala* jt). Kohanimede kir-japilt võib varieeruda, kuid korduvaid nimesid ei ole palju, et seda põhjalikumalt analüüsida. Võib oletada, et ühes piirkonnas kasutasid eestlased kohanimesid suulises kõnes ühtemoodi, kuid kohanimede kir-japilt oli alles välja kujune-mas ja seetõttu varieeruv. Isikunimed puudutavad otseselt ühte perekonda, kuid kohanime kujunemisel on roll suuremal kogukonnal, mistõttu muutused ei saa olla nii kiired ja kergekäelised. Igal juhul annavad hauatähiste kirjed huvitavat lisateavet kohanimede arengu ja kasutuse kohta: mõni tähisel esi-nenud kohanimevariant annab uut teavet, mõni aga aitab kinnitada seniseid oletusi.

Võrgumaterjalid

Arnek, Pille 2015. Eesti ratasristid. Kataloog. Tartu. https://www.muinsuskaitse-amet.ee/sites/default/files/content-editors/uuringud/ratasristide_kataloog_i_osa.pdf (8. IV 2019).

Maa-ameti geoportaali kaardirakendus. <https://xgis.maaamet.ee/xGIS/XGIS> (8. IV 2019).

Viikberg, Jüri 2016. Alamsaksa laensõnad eesti keeles. [Võrguteavik.] Tallinn: Eesti Keele Instituut. <http://www.eki.ee/dict/asl/> (8. IV 2019).

Kirjandus

ETY = Eesti etümoloogiasõnaraamat. Koost Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.

Kallasmaa, Marja 2000. Saaremaa kohanimed II. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

KNR = Eesti kohanimeraamat. Toim Peeter Päll, Marja Kallasmaa. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016.

Must, Mari, Univere, Aili 2002. Põhjaeesti keskmurre. Häälikulisi ja morfo- loogilisi peajooni. (Eesti Keele Instituudi toimetised 10.) Toim Eevi Ross. Tal- linn.

Pajusalu, Karl 2009. Peamurded: põhjaeesti ja lõunaeesti. – K. Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg, Eesti murded ja kohanimed. 2., täiendatud trükk. Toim T. Hennoste. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 74–80.

Päll, Valdek 1969. Põhja-Tartumaa kohanimed I. Toim Madis Norvik. Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.

Päll, Valdek 1977. Põhja-Tartumaa kohanimed II. Toim Madis Norvik. Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.

- Päll, Peeter 2009. Eesti kohanimed. – Karl Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niit, P. Päll, Jüri Viikberg, Eesti murded ja kohanimed. 2., täiendatud trükk. Toim T. Hennoste. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 223–297.
- Päll, Peeter 2018. Eesti kohanimed. – Raimo Raag, Jüri Valge, Sõida tasa üle silla. Raamat eesti keelest ja meelest. Tallinn–Tartu: EKSA, lk 39–47.
- Simm, Jaak 1972. Mõningaid märkmeid Setumaa mikrotoponüümidest. – Ema-keele Seltsi aastaraamat 18 (1972). Tallinn: Eesti Raamat, lk 151–156.
- Troska, Gea 1995. Talunimed läbi aegade. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Vihit, Annika 2018. Märkmeid eesti käändsõnavormistiku ajaloost. – Raimo Raag, Jüri Valge, Sõida tasa üle silla. Raamat eesti keelest ja meelest. Tallinn–Tartu: EKSA, lk 135–142.
- Üprus, Helmi 1987. Raidkivikunst Eestis XIII–XVII sajandini. Tallinn: Kunst.

Pille Arnek (sünd 1982), doktorant, Tallinna Ülikool (Narva mnt 29, 10120 Tallinn), pille.arnek@gmail.com

Place names on the 17th–19th century Estonian grave markers

Keywords: epitaphs, Estonian language history, place names

The oldest survived stone crosses commemorating Estonians date back to the late 16th century. Many of these Maltese and wheel crosses are rather rich, giving evidence of a rise of the self-awareness and social position of the wealthier Estonians. As many of the stonemasons were Estonians, too, it can be assumed that a number of the epitaphs have been engraved by a native Estonian. As survived records written by an Estonian hand are few, those old stone crosses are certainly a valuable source of written Estonian.

The article analyses the place names engraved on the grave markers of deceased Estonians from the 17th–19th century. The research material consists of 48 17th-century place names, three place names from the 18th-century, which, as we know, began with the Great Northern War and the plague, and 193 place names selected from the abundant ones representing the 19th century.

As far as morphology is concerned, most of the place names are in the genitive case. This is due to the pre-nominal position of place names as well as other cognomina. After all, a place name would often serve as a cognomen in oral speech. The assumption that the genitive case might be a trace of a generic term (village, farm etc) once following the place name was not confirmed for the epitaphs analysed, where the use of such generic terms was increasing rather than decreasing with time.

Solid writing of the principal name and the generic term (if given) may have been either occasional or a sign of inconsistent usage typical of the development phase of any standard language. Separate writing, however, is more eloquent of a separate perception of the two components (e.g. *Kodda asseme* ‘place of home’).

The texts engraved on grave markers provide interesting additional information on the development and use of place names, in particular on their shortening, folk etymology and bureaucratic etymology, while some variants found add new information, some help to confirm current assumptions.

Pille Arnek (b. 1982), PhD Student, Tallinn University (Narva mnt 29, 10120 Tallinn), pille.arnek@gmail.com